Commissie Omgevingskwaliteit

Bezoekadres
Weesperplein 8
Amsterdam

Postbus 1409
1000 BK Amsterdam
crk@amsterdam.nl
www.crk.amsterdam.nl

Commisse Aanwijzing Monumenten

Onderwerp	Adviesaanvraag aanwijzing bouwblokken tussen Tugelaweg, Maritzstraat, Retiefstraat en Cilliersstraat
Datum	19 mei 2025
Commissie	Petra Brouwer (voorzitter), Isabel van Lent (architectuurhistoricus), Wim de Wagt (architectuurhistoricus), Bastiaan van de Kraats (restauratiearchitect)
Secretaris	Elles van den Hoek, Mirte Kooij
Adviseur(s)	Agnes Hemmes (Monumenten en Archeologie)

Geachte leden van het dagelijks bestuur van stadsdeel Oost,

U heeft de subcommissie Aanwijzing Monumenten van de Commissie Omgevingskwaliteit gevraagd advies uit te brengen over de aanwijzing van drie bouwblokken aan de Tugelaweg tussen Maritzstraat, Retiefstraat en Cilliersstraat als gemeentelijk monument.
De commissie hanteert bij de advisering de selectiecriteria voor monumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten, zoals vastgesteld in de Erfgoedverordening. Zij beoordeelt of deze blokken voor Amsterdam van belang zijn vanwege de stedenbouwkundige, architectonische en/of cultuurhistorische waarde. Daarnaast wordt vastgesteld in hoeverre het een gaaf en/of zeldzaam voorbeeld is voor een bepaalde periode of van een bepaald (gebouw)type.

De commissie adviseert u de woonblokken 1, 2 en 5 aan de Tugelaweg, gebouwd tussen 1917 en 1924 naar ontwerp van architect J.H.W. Leliman aan te wijzen als gemeentelijk monument. Stedenbouwkundig en architectonisch hebben de blokken, samen met de geslaagde nieuwe blokken 3 en 4, bijzondere waarde als ensemble aan de noordzijde van de Transvaalbuurt. Ze vormen een voorbeeld van de overgang perceelsgewijze woningbouw naar ontwerpen van complete bouwblokken. Daarnaast zijn de in opdracht van de Handwerkers Vriendenkring opgerichte woningen van grote cultuurhistorische waarde vanwege hun betekenis voor de Joodse geschiedenis in Amsterdam: de huisvestingsgeschiedenis van Joodse arbeiders en de zichtbare sporen van de Tweede Wereldoorlog. Dit is een van de weinige plekken in Amsterdam waar het oorlogsverleden nog zo tastbaar aanwezig en zo goed in de architectuur afleesbaar is. Daarmee vertegenwoordigen de woonblokken ook zeldzaamheidswaarde.

Stedenbouwkundige en architectonische waarde
De vijf tegen het spoortracé gelegen bouwblokken tussen de Linnaeusstraat en de Maritzstraat vormen de noordrand van de Transvaalbuurt. De wijk werd begin 20ste eeuw ontwikkeld als arbeidersbuurt op basis van het destijds vernieuwende stedenbouwkundig plan van H.P. Berlage. Blok 1, 3 en 4, van de van west naar oost genummerde bouwblokken, hebben een vierkante opzet, blok 2 en 5 een langgerekte vorm, alle om een gemeenschappelijke binnentuin. Blok 1 ligt, net als de tegenover gelegen Krugerhof, iets terug ten opzichte van andere bebouwing aan de Maritzstraat. Het verbrede straatprofiel met oorspronkelijk een groene pleinruimte, markeert de entree naar de buurt aan de zuidzijde van het spoor. Dit effect is inmiddels enigszins verstoord doordat de groenstrook plaatsgemaakt heeft voor een ventweg met parkeerplaatsen.
Een tweede stedenbouwkundige verbijzondering is de insnoering met poort in het midden van blok 2 op de as van de Smitstraat: hierdoor ontstaat een pleinachtige ruimte. Blok 3 en 4 zijn in 2015 gesloopt en vervangen door nieuwbouw. In 2018 werd gestart met de renovatie en verduurzaming van blok 5 en 2, waarbij renovaties uit de jaren 80 ongedaan werden gemaakt en het oorspronkelijke beeld inclusief kleurstelling grotendeels is teruggebracht.
De door architect J.H.W. Leliman in opdracht van de Handwerkers Vriendenkring ontworpen blokken markeren de schaalvergroting die op dat moment plaatsvond in de Amsterdamse woningbouw: grote gesloten bouwblokken in plaats van de 19de-eeuwse perceelsgewijze woningbouw.
De tussen 1917 en 1924 gebouwde woningblokken bestonden oorspronkelijk allemaal uit vier bouwlagen met een kap rond een gezamenlijke binnentuin. Het ontwerp voor de vijf blokken is op het eerste gezicht gelijk, maar kent kleine onderlinge verschillen. Kenmerkend voor het oeuvre van Leliman is zijn rationele architectuuropvatting. De baksteenarchitectuur is sober en doelmatig maar heeft op een aantal belangrijke plekken versiering: een siermetselwerkband dient als afsluiting van de gevels onder de dakrand; siermetselwerk markeert de schoorsteenaanzet en op tegeltableaus staat het embleem van HWV.

Cultuurhistorische waarde
De Handwerkers Vriendenkring (HWV), belangenbehartiger van arbeiders met name in de diamantindustrie, nam in 1912 initiatief tot oprichting van een eigen Bouwfonds voor sociale woningen. Aanleiding was de herhuisvesting van een deel van de, voornamelijk Joodse, bewoners van Uilenburg en Marken die, vanwege de sanering van deze buurten, elders huisvesting nodig hadden. Hoewel politiek en religieus neutraal waren de leden van de HWV voornamelijk Joods. De Tugelawegblokken was hun eerste, grootste en meest spraakmakende project met als bijzonderheid de menging van verschillende woonklasses.
J.H.W. Leliman wordt gezien als pionier van de volkshuisvesting. Het wooncomfort was voor hem het uitgangspunt. Dit komt tot uitdrukking in praktische plattegronden gecombineerd met sobere, doelmatige maar zorgvuldige gevelarchitectuur met aandacht voor gevelcompositie en detaillering. De Tugelawegblokken kunnen dan ook gezien worden als een vroeg voorbeeld van verenigingsbouw voor de lagere sociale klasse.
In de Tweede Wereldoorlog werd de Transvaalbuurt, vanwege het grote aantal Joodse bewoners, door de Duitse bezetter als zogenaamd concentratiegebied aangewezen. Na de grote deportaties kwam een groot deel van de blokken van HWV leeg te staan. Door de grootschalige houtroof in de hongerwinter werd een groot deel van de woningen vervolgens onbewoonbaar en moest gesloopt worden. Het Gemeentelijk Woningbedrijf, opvolger van HWV, besloot in 1947 tot herstel en herbouw, maar vanwege hoge bouwkosten en materiaalschaarste werd de bouwhoogte van de te

herbouwen delen beperkt tot drie in plaats van vier bouwlagen. Ook werd de situatie aangegrepen om de woningplattegronden te verbeteren. Voor het meest westelijke en ondiepe blok 1 werd besloten om aan de Spitskopstraat slechts een bouwlaag terug te bouwen, om zo meer licht in het binnenterrein te krijgen. De gevels aan de Spitskopstraat van beide blokken zijn zorgvuldig hersteld waardoor afwijkingen van het oorspronkelijke ontwerp pas in tweede instantie opvallen. Zo ogen de deuren moderner, door hun brede omlijsting.

Gaafheid, herkenbaarheid en zeldzaamheid
In het interieur zijn, op de bouwmuren en trappenhuizen na, naar verwachting weinig monumentale waarden. Het exterieur van blok 2 en 5 is daarentegen bij de recente renovatie zorgvuldig hersteld naar het oorspronkelijke ontwerp. De gevels aan de Spitskopstraat van zowel blok 2 als blok 1 zijn na de oorlog afwijkend herbouwd. Hierin is de geschiedenis van de oorlogsschade door houtroof en de zorgvuldige afweging voor de verbetering van de woningkwaliteit bij de herbouw afleesbaar. In Amsterdam is dit een van de weinige plekken waar deze geschiedenis nog zo duidelijk afleesbaar bewaard is. Vanwege deze zeldzaamheid zijn de blokken een belangrijk onderdeel van de Joodse geschiedenis van Amsterdam en van de Transvaalbuurt in het bijzonder.

Amsterdam, 26 juni 2025
Commissie Aanwijzing Monumenten

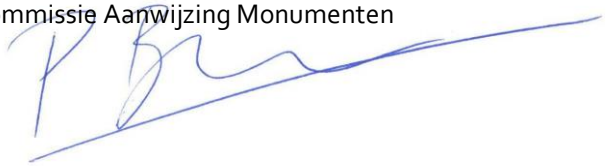

Petra Brouwer, voorzitter

Cc Monumenten en Archeologie